

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОГО ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

УДК 378.091:81'255.4

І. С. Бахов

Мета статті полягає у різнобічному огляді сучасної проблеми комунікації в геополітичному плані із зосередженням особливої уваги на мові як одному з основних засобів спілкування. Необхідність акцентування уваги саме на цих проблемах зумовлено суттєвими змінами, що відбулися в національному складі багатьох країн світу на початку ХХІ століття та призвели до змішування національних мов і культур.

Мета реалізується у завданні визначити прагматичну функцію міжкультурної комунікації, яка сприяє подоланню проблем, що виникають у процесі взаємодії між різними культурами та цивілізаціями.

Актуальність дослідження процесів міжкультурної комунікації привертає увагу різних сфер знань. Відзначається, що міжкультурна комунікація є багатоаспектним феноменом, який досліджується з різних позицій. Суттєве теоретико-методологічне значення мають праці з культурології, соціології, філософії, етнології, етнографії і лінгвістики. Проведені дослідження сприяють розумінню цілісності та комплексності міжкультурного спілкування і взаємозв'язку мовних та соціокультурних явищ. Особливу значущість для розробки питань прагматики в умовах міжкультурної комунікації мають праці лінгвокультурологічного плану, що надають змогу виявити культурно зумовлений характер міжкультурної комунікації, серед яких – праці відомих науковців Є. Верещагіна, В. Костомарова, А. Швейцера та ін. Для визначення культурологічного підходу до вивчення проблем мовної інтеграції в умовах міжкультурної комунікації відіграли важливу роль праці таких англійських і німецьких дослідників у сфері культурології, антропології, літературознавства, мовознавства, дидактики, мовної комунікації, як Е. Хол, Д. Вундерліх, Х. Баузіnger, Д. Круше, Й. Болтен. Огляди наукових праць за темою

дослідження надали змогу визначити проблемне поле, мета якого – дослідження прагматичного аспекту міжкультурної комунікації між представниками різних культур.

Нині термін “міжкультурна комунікація” розглядається з позицій трьох підходів:

1) першій підхід базується на класичній позитивістській методології, що подано концепцією структурного функціоналізму, використовує системний метод, концепцію інформаційного суспільства (Д. Белл, А. Тоффлер). Онтологія комунікації у цьому підході базується на системних зв'язках та функціях;

2) другій – некласичний методологічний підхід (Ю. Габермас) – базується на когнітивній моделі суб'єктно-об'єктних відносинах, у яких сфера комунікації виокремлюється як особливий онтологічний об'єкт. Її вивчення базується на методах герменевтичної інтерпретації смислів, критичної рефлексії, раціональній реконструкції;

3) третій – постнекласичний підхід – зводить природу соціального до суб'єктно-об'єктних відносин, тобто до принципу інтерсуб'єктивності, і виключає об'єктивність. Суспільство розглядається як мережа комунікацій, а комунікації створюють можливість для самопису суспільства та його самовідтворення (Н. Луман). Комунікація розглядається як активне середовище, що самоорганізується.

Як один із дослідних напрямків виокремлюється проблематика мовленнєвої комунікації австрійського філософа і логіка Л. Вітгенштейна, у контексті якої розкривається характер впливу соціокультурних чинників на процес комунікації та соціокультурна зумовленість вербальних та невербальних комунікаційних засобів на будь-якому рівні функціонування. Водночас виокремлюються такі аспекти у дослідженні міжкультурної комунікації: 1) соціологічний (соціальні, етнічні й інші чинники); 2) лінгвістичні (вербальні і невербальні засоби комунікації, мовленнєві стилі, способи підвищення ефективності міжкультурного спілкування); 3) комунікативні (комунікативні

навички та вміння, управління конфліктами, розвиток міжгрупових зв'язків). Введене поняття “цілісне поле культури” (В. Межуєв) надає змогу не протиставляти, а поєднувати в єдине ціле ціннісно-аксіологічні й онтологічні аспекти людської соціально-історичної діяльності. Розвивається інформаційно-семіотичний підхід до культури, основу якого складає поняття “текст” (Е. Касіреп, А. Моль, Г. Гадамер, Ю. Лотман), який надав змогу розглядати культурні феномени як знаки, що несуть у собі інформацію.

Слід зазначити, що термін “міжкультурна комунікація” певною мірою співвідноситься з поняттям “діалог культур”. Найбільш вичерпний аналіз цього явища подано в працях В. Біблера, який наголошує на формуванні нового спільного соціуму культури – особливої соціальності, форми вільного спілкування людей у силовому полі культури [2, с. 32]. Філософське осмислення діалогу культур відображено в одному з напрямків сучасної філософії – проблематології, засновник якої М. Мейєр об'єднав ідею діалогічності мислення людини з ідеєю проблематичності знання та висунув на перший план проблемний підхід із властивим йому діалоговим характером, спрямованим на дослідження єдностей, що ґрунтуються на питаннях і відповідях на них, що є породженням сучасної культури [3, с. 23].

Функціональний аналіз комунікації надає можливість виявити ту соціальну роль, яку він виконує в суспільстві, та допомагає більш точно виявити її іманентну сутність. Прагматична функція надає змогу регламентувати поведінку і діяльність учасників комунікації, координувати їх спільні дії. Вона може бути спрямована як на себе, так і на партнера. Під час її здійснення виникає необхідність вдаватися як до спонукання партнера до виконання певних дій, так і до заборони вчинків. Адже людина спілкується заради досягнення певних цілей, для чого здійснює певну діяльність, яка, у свою чергу, потребує постійного контролю та кореляції. Саме це і виконує прагматична функція комунікації.

Міжкультурна комунікація розвивається на основі діалогу як засади, на якій базується виникнення смислової і соціальної цілісності та формуються:

а) структура діалогу, у контексті якого розвиваються онтологічний, екзистенційний, культурно-символічний та інституціональний рівні; б) особливості діалогу культур, що надають змогу розглядати сам діалог як форму толерантності і зіткнення двох культур та окреслюють індивідуальне буття в реальній взаємодії. На основі дослідних парадигм комунікації поєднується *взаємодія і комунікація*, які виражаються у взаємному впливі через цінності, норми, установки, що реалізуються в соціальних формах комунікації, таких як забезпечення та підтримка взаємозв'язків у суспільстві, збереження і передача соціально-культурного досвіду та спадковості.

Нині в теорії міжкультурної комунікації формуються нові сфери інтересів, що зумовлюють різнобічне вивчення комунікації в контексті глобалізації культури [5] разом із назрілими проблемами такої масової міжкультурної комунікації, які висувають на порядок денний Інтернет-мережа й інші електронні засоби [7].

Незважаючи на високий рівень розвитку теорії міжкультурної комунікації, усе ще відчувається потреба в серйозних дослідженнях на стику міжкультурної комунікації і лінгвістики. Серед небагатьох винятків можна назвати концепцію А. Вежбицької, яка пропонує “виявити властивості національного характеру, виводячи їх із національно-специфічного у відповідних мовах” [1, с. 21]. Однак, на відміну від Сепіра й Уорфа, вона вважає, що разом із великою масою понять, специфічних для певної культури, є також деякі фундаментальні поняття, які підлягають лексикалізації в усіх мовах світу, пропонуючи виражати їх за допомогою семантичних примітивів.

Інформація, що становить основу комунікації, існує не ізольовано, а в макро- та мікроконтексті, на фоні культурно зумовленої картини світу, що формується впродовж усього життя людини. Сам термін “контекст” сьогодні двояко використовується в теорії мовленнєвої комунікації, оскільки він пов'язаний із двома зовсім різними, хоча і взаємопов'язаними процесами, один з яких здійснюється всередині організму людини, а інший – поза ним. Внутрішній контекст містить минулий досвід комуніканта, запрограмований у

його свідомості та структурі нервової системи. Під зовнішнім контекстом, у свою чергу, мається на увазі фізичне оточення, а також інша інформація, яка імпліцитно присутня у комунікативній взаємодії і містить характер міжособистісних взаємовідношень між комунікантами та соціальні обставини спілкування [6, с. 77–79].

Для міжкультурної комунікації важливим є те, на чий території (своїй, чужій або нейтральній) відбувається спілкування. Географічне положення визначає різновид культури, що складає фон комунікативного процесу. При цьому країну можна розглядати як макроконтекст, а конкретне місце, де відбувається комунікація – як мікроконтекст. Між поняттями мікро- і макроконтексту в такому випадку простежується низка ступенів: держава-регіон-місто-село-конкретне місцезнаходження комунікантів. Локативний контекст буде здійснювати вплив на низку параметрів міжкультурного спілкування та визначати його специфіку. Комунікант, який знаходиться на своїй території, відчуває себе більш комфортно, ніж іноземець, і краще орієнтується у просторі власної культури. У столицях та великих містах міжкультурні відмінності є нівельованими більшою мірою, ніж у глибинці, де зберігаються етнічні традиції і різні форми вияву провінціалізму.

Стає очевидним той факт, що розуміння в міжкультурній комунікації, з одного боку, вимагає стикування мовних кодів та концептів, а з іншого потребує заповнення міжконцептуального простору, який може здійснюватися різними способами, залежно від рівня культурно-мовної компетенції комунікантів. Сукупність шляхів і закономірностей переходу від одного мовного коду до іншого у процесі спілкування зумовила формування нового поняття – “трансформація”. Такі відчутні у сьогоднішньому світі тенденції до глобалізації пов’язано з процесом трансформації культур, яка має як позитивні, так і негативні наслідки, що виявляються у взаємозбагаченні і діалозі культур та одночасному нівелюванні природної мовної різноманітності і загрози культурній ідентичності.

У сучасному світі все більшої значущості набуває мультикультуралізм, діалог культур. У зв'язку з цим рефлектується концепція мозаїчної ідентичності. Сучасний індивід, будучи заручником соціальної структури, має багато ідентичностей, які часто взаємоперетинаються, – корпоративну, соціальну, релігійну, етнічну, національну державну ідентичність, має великий досвід взаємодії з різними культурними ідентичностями та толерантності до чужого. У широкому філософському сенсі міжкультурна комунікація є одним із найважливіших наслідків безмежних економічних, політичних і комунікативних мереж, що сьогодні охопили весь світ. Зона перетину інтересів представників культур перетворюється на комунікаційне поле. Діалог культур та мультикультуралізм є на сьогодні провідною ідеєю століття і перетворюється на нову соціальну реальність. Комунікація через народи та культури (*communication across cultures*) сприяє розумінню чужих культур, подоланню традиційної несумісності культур. М. Байрам виокремлює такі види компетентності: 1) *аналітична компетенція* – розуміння цінностей, вірувань, практик, парадоксів іншої культури і суспільства, включаючи етнічне та політичне розуміння, здібність встановлення зв'язків, усвідомлення умов іншості; 2) *емоційна компетенція* – здатність розкриття (емпатії) до різноманітних культурних досвідів і впливів, інтерес та повага до чужих культур, цінностей, традицій, досвіду – транснаціональна культурна емпатія; 3) *креативна компетенція* – здійснення синтезу культур, бачення альтернатив різноманітних варіантів, здатність використовувати різні культурні джерела для оптимістичного натхнення; 4) *поведінкова компетенція* – не лише володіння мовою, але й робота як перекладача, вільне використання міжкультурних невербальних кодів (природність), здатність до позбавлення комунікативного непорозуміння при різних комунікативних стилях, здатність підтримання міжперсональних відносин, відповіді на транснаціональні виклики, тиск глобалізації (уніфікація, міграція) [4].

Отже, як свідчить аналіз, світ, у якому ми живемо, стає все тіснішим і він починає нагадувати *global village* – велике полімовне та полікультурне село.

І спілкування в цьому планетарному селі є можливим лише на основі міжмовленнєвого та міжкультурного взаєморозуміння і взаємодії. Стабільність та благополуччя світу у третьому тисячолітті будуть залежати від здатності молодого покоління виявляти толерантність і повагу до інших культурних та соціальних відмінностей, від бажання розуміти один одного і співпрацювати один з одним, шукати та знаходити шляхи врегулювання міжкультурних конфліктів. Інтеграційні процеси у світі в цілому, перехід від біполярної до поліполярної співпраці, від діалогу до полілогу культур, постійно зростаюча академічна мобільність молоді не лише вимагають бажання зрозуміти сусіда по спільному дому, але, передусім, передбачають готовність опанувати його мову. Маємо надію, що ХХІ століття стане віком взаєморозуміння, століттям співпраці без етнічних, расових і культурних бар'єрів. Подолання цих бар'єрів залежить від волі, бажання та здатності людей вирішувати міжетнічні, міжконфесійні і міжкультурні конфлікти. Це можливо на основі розуміння та поваги до соціокультурних відмінностей народів світу і практичного здійснення основоположних принципів міжкультурної комунікації.

Переміщення в новий культурно-мовний простір вимагає від іншомовного комуніканта модифікації картини світу шляхом поєднання вихідного та заново засвоєного образу дійсності і розширення горизонтів свідомості. Тому теорія міжкультурної комунікації залишається абстракцією до тих пір, поки результати наукових пошуків не буде застосовано до аналізу взаємовідношень між представниками конкретних лінгвокультур. Звідси випливає, що нова концепція повинна ґрунтуватися на аналізі міжкультурної комунікації в контексті глобалізації культури, проблем, пов'язаних із застосуванням Інтернету, ідеологічних та епістемологічних наслідків, які ці процеси мають для екології культур, пошуку оптимального балансу між мовним розмаїттям й інтеграцією разом зі створенням глобальної лінгвістичної екосистеми, яка б ураховувала різноманітність та унікальність окремих лінгвокультур.

Можна зробити висновок, що міжкультурна комунікація є підґрунтям для соціокультурних змін і як соціальний феномен характеризується багатоякісністю та динамічністю, а культурні контакти набувають різноманітних вимірів і знаходять свій вираз у взаємовпливі, синтезі, додатковості, діалозі. Міжкультурна комунікація є індикатором розвитку культури, вона розкриває її здатність до сприйняття іншокультурних елементів на основі нових для певного соціокультурного організму форм; демонструє здатність транслювати свої цінності в інші культури. Міжкультурна комунікація виступає як ціннісно-нормативний регулятив культурної діяльності, вона відрізняє одне суспільство від іншого, сприяє його інтеграції та перетворює на культурну самобутність. Міжкультурна комунікація є генератором смислів культури, базовим елементом формування, відтворення і трансляції культури як у цілому, так і її складових. Вона закріплює у вигляді символів, знаків та мовного вираження культурне і суспільне значення, створює семіотичний простір, який забезпечує взаємопроникнення і відкритість культур та є умовою свідомої діяльності людей та їх взаємодії. Важливе значення при цьому має символічна форма міжкультурної комунікації, яка є механізмом пам'яті культури.

Отже, *методологія взаємодії культур* – це взаєморозуміння, збереження своєї думки, завжди розвиток і саморозвиток, це показник загальної культури суспільства, не засіб, а самоціль. Бути – означає спілкуватися діалогічно. Здатність однієї культури освоювати досягнення іншої – одне з джерел життєдіяльності. Діалог культур – це потреба у взаємодії, взаємному збагаченні. У діалозі культур передбачається взаєморозуміння, а взаєморозуміння передбачає тотожність. Діалог культур є можливим лише на основі взаєморозуміння, але разом із тим – на основі індивідуального у кожній культурі. Діалог культур можливий лише на основі певного наближення кодів, наявності чи виникнення загальної ментальності. Необхідність діалогу культур є умовою самозбереження людства.

Розглянуті у статті різні погляди на суть та призначення міжкультурної комунікації у сучасних умовах можуть сприяти глибшому розумінню природи міжкультурного спілкування. Перспективними нам видаються питання, пов'язані з виявленням того, що все-таки відіграє провідну роль у міжкультурній комунікації – подібності чи відмінності між культурами, мовами і ментальністю їхніх носіїв.

Список використаної літератури

1. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Рус. словари. – 1996.
2. Библер, В. С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31–43.
3. Демериева, Ю. Ю. Научно-художественная концепция диалога культур / Ю. Ю. Демериева // Язык и культура : материалы первой междунар. конф. – К. : Упр. ин-т междунар. отношений при Киевс. ун-те им. Т. Шевченко, 1992. – С. 20–25.
4. Byram, M. Teaching and assessing intercultural communicative competence / M. Byram. – Clevedon : Multilingual Matters LTD, 1997. – 121 p.
5. Crystal, D. English as a Global Language Cambridge [England] / D. Crystal. – N Y : Cambridge University Press, 1997.
6. Damen, L. Culture Learning: The Fifth Dimension in the Language Classroom / L. Damen. – U.S.A. : Addison – Wesley Publishing Company, 1987.
7. Eyck, T. A. Processing Information: Interpersonal and Mass Mediated Communication and the Modern Self / T. A. Eyck // The Edge: The E-Journal of Intercultural Relations. – 1998. – Vol. 3. – № 3.

Рецензент: кандидат педагогічних наук Шестопалова І. О.